

Historical-Civilizational Reading of the Ashura Movement in Morteza Motahhari's Thought and Its Impact on Contemporary Iran's Cultural Developments

Azimeh payandeh Najafabady , Abolhassan Fayyaz Anoush ¹✉ , Ali Akbar Jafari

¹. PhD Student in Post-Islamic Iranian History, Faculty of Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. **E-mail:** apayandeh31@yahoo.com

². Associate Professor, Department of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran. **E-mail:** a.fayyaz@ltr.ui.ac.ir

³. Associate Professor, Department of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran. **E-mail:** a.jafari@ltr.ui.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 05 January 2026

Revised: : 12 April 2026

Accepted: 22 July 2026

Published: 23 August 2026

Keywords:

Ashura,

Morteza Motahhari,

Historical-Civilizational

Reading,

History of Shiism,

Cultural Developments,

Contemporary Iran.

ABSTRACT

This study examines Morteza Motahhari's historical-civilizational reading of the Ashura movement and its impact on contemporary Iran's cultural developments. Unlike previous research that has either focused on theological-juridical aspects, reduced Ashura to an emotional or revolutionary-political function, or lacked a coherent analytical framework, this article introduces for the first time a combined "historical reading" and "civilizational reading" as a theoretical framework. The central question is how Motahhari, against merely emotional and distorted interpretations, reconstructed Ashura as a rational, reformist, and civilization-building model. The study employs a descriptive-analytical method based on library and documentary sources. The findings reveal that Motahhari's reading transformed Ashura into a dynamic source of meaning, significantly contributing to cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution. This study distinguishes itself in four ways: analytical framework, historical scope, systematic qualitative methodology, and findings demonstrating Ashura's capacity for civilizational theory-building. Thus, it fills a crucial gap in Motahhari and Ashura studies.

Cite this article: payandeh Najafabady, A., Fayyaz Anoush, A., & Jafari, A. (2026). **Historical-Civilizational Reading of the Ashura Movement in Morteza Motahhari's Thought and Its Impact on Contemporary Iran's Cultural Developments.** *Journal of Shiite History*, 2 (6), 17-35. [http://doi.org/ 10.22034/jsh.2026.563452.1205](http://doi.org/10.22034/jsh.2026.563452.1205)

© Authors retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: *The Iranian Society of Islamic.*

DOI: [https://orcid.org/ 10.22034/jsh.2026.563452.1205](https://orcid.org/10.22034/jsh.2026.563452.1205)

¹. **Corresponding author:** Abolhassan Fayyaz Anoush, Department of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran, **Email:** a.fayyaz@ltr.ui.ac.ir, **Tell:** +983137933128

English Extended Abstract

Introduction

Morteza Motahhari's reading of the Ashura movement represents one of the most influential attempts in contemporary Shi'i thought to reconstruct the event of Karbala as a rational, reformist, and civilization-building paradigm. This study examines the historical-civilizational dimensions of Motahhari's interpretation and its impact on the cultural transformations of contemporary Iran. Despite extensive scholarship on both Motahhari's intellectual legacy and Ashura studies, the systematic analysis of his reading as an independent civilizational theory—rather than merely a theological, emotional, or revolutionary-political narrative—has remained largely neglected. The present research seeks to fill this gap by introducing a combined framework of "historical reading" and "civilizational reading" as an analytical model. The central question is how Motahhari, against merely emotional and distorted interpretations, reconstructed Ashura as a rational, reformist, and civilization-building model, and how this reading contributed to the formation of the dominant cultural discourse in contemporary Iran.

The historical reading, as employed in this study, refers to an analytical-critical approach that goes beyond mere narration of events to uncover the internal logic, causes, contexts, and meanings of Ashura within its own temporal setting. This approach distinguishes between the historical reality of the event and the later interpretations, myths, and distortions that accumulated over centuries. The civilizational reading, by contrast, regards Ashura as a living source of meaning, a symbolic capital, and a model of action capable of influencing the cultural, social, and civilizational processes of a society across different eras. It seeks to extract universal principles—such as justice, rational agency, reformist responsibility, and dignity—from a particular historical event to guide collective action and cultural production in the present. Motahhari's project was fundamentally an attempt to restore the "original historical-civilizational reading" of Ashura against the dominant "emotional-distortive" interpretations that had reduced the event to a mere source of individual grief and passive mourning. He argued that such distortions had obscured the rational, purposeful, and reformist essence of Imam Husayn's movement. By emphasizing the conscious, reformist, and civilization-building dimensions of Ashura, Motahhari transformed it into a dynamic source of meaning that significantly contributed to cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution.

Materials and Methods

This study employs a descriptive-analytical method based on library and documentary sources. The primary data consists of Morteza Motahhari's written works, particularly *Hamaseh-ye Hosseini*, *Khadamat-e Moteqabel-e Islam va Iran*, and his other relevant articles and lectures on Ashura and civilizational thought. Secondary sources include analytical histories of Shi'ism, scholarly works on the cultural and intellectual history of contemporary Iran, and academic articles on Motahhari's thought, Ashura studies, and Islamic civilization.

The analytical framework of this study is based on a combined model of "historical reading" and "civilizational reading." The historical reading refers to an analytical-critical approach that goes beyond mere narration of events to uncover the internal logic, causes, contexts, and meanings of Ashura within its own temporal setting. This approach distinguishes between the historical reality of the event and the later interpretations, myths, and distortions that accumulated over centuries. The civilizational reading, by contrast, regards Ashura as a living source of meaning, a symbolic capital, and a model of action capable of influencing the cultural, social, and civilizational

English Extended Abstract

processes of a society across different eras. It seeks to extract universal principles—such as justice, rational agency, reformist responsibility, and dignity—from a particular historical event to guide collective action and cultural production in the present.

For data analysis, the study employs systematic qualitative content analysis to extract the key components and themes of Motahhari's historical-civilizational reading from his written works. Additionally, historical analysis is used to examine the impact of this reading on the cultural transformations of contemporary Iran, particularly in the decades leading to the Islamic Revolution. The research population includes all of Motahhari's published works and relevant historical documents from the 1960s to the present, with purposive sampling of the most relevant texts for in-depth analysis.

Results and Discussion

The findings of this study reveal that Morteza Motahhari's historical-civilizational reading of Ashura distinguishes itself from previous scholarship in four fundamental ways. First, in its analytical framework: unlike earlier studies that focused on theological-juridical aspects of Motahhari's thought or employed merely descriptive-historical approaches to Ashura, this research integrates "historical reading" and "civilizational reading" as a coherent analytical model. This integration allows for a deeper understanding of how Motahhari reconstructed Ashura as a rational, reformist, and civilization-building paradigm rather than a merely emotional or revolutionary-political narrative.

Second, in its historical scope: while many previous studies have confined Motahhari's influence to the revolutionary decade of the 1970s, this research covers a broader period from the 1960s to contemporary Iran. This expanded scope reveals that Motahhari's reading of Ashura was not merely a response to immediate political circumstances but a long-term intellectual project aimed at reconstructing Shi'i identity and redefining Iran's cultural trajectory.

Third, in its methodology: by employing systematic qualitative content analysis and examining the mechanisms of idea transmission to society, this study uncovers the hidden layers of Motahhari's civilizational reading. The analysis shows that Motahhari's project was fundamentally an attempt to restore the "original historical-civilizational reading" of Ashura against the dominant "emotional-distortive" interpretations that had reduced the event to a mere source of individual grief and passive mourning. He argued that such distortions had obscured the rational, purposeful, and reformist essence of Imam Husayn's movement.

Fourth, in its findings: the research demonstrates that Motahhari's reading possesses the capacity for civilizational theory-building. By emphasizing the conscious, reformist, and civilization-building dimensions of Ashura, Motahhari transformed it into a dynamic source of meaning that significantly contributed to cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution. His emphasis on rationality, social responsibility, and civilization-building transformed Ashura from a historical event into a living paradigm for thought and action. This transformation played a pivotal role in cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution, and its implications continue to resonate in contemporary debates on religious thought, cultural identity, and civilizational renewal in Iran.

English Extended Abstract

Conclusion

The study concludes that Motahhari's historical-civilizational reading of Ashura was not merely an intellectual exercise or a revolutionary manifesto, but a foundational contribution to the reconstruction of Shi'i identity and the redefinition of Iran's cultural trajectory in the contemporary era. His emphasis on rationality, social responsibility, and civilization-building transformed Ashura from a historical event into a living paradigm for thought and action. By restoring the "original historical-civilizational reading" of Ashura against the dominant "emotional-distortive" interpretations, Motahhari succeeded in presenting a rational, purposeful, and reformist model of this event that could guide collective action and cultural production in the present.

The findings of this study demonstrate that Motahhari's reading possesses the capacity for civilizational theory-building and opens new horizons in both Motahhari studies and Ashura studies. His intellectual project was not limited to a specific historical period but extended from the 1960s to contemporary Iran, influencing cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution. This transformation played a pivotal role in cultural mobilization and the formation of the dominant discourse in the decades leading to the Islamic Revolution, and its implications continue to resonate in contemporary debates on religious thought, cultural identity, and civilizational renewal in Iran.

Ultimately, this study suggests that Motahhari's historical-civilizational reading of Ashura can serve as a model for understanding the relationship between religious thought and cultural transformation in contemporary Iran, and it calls for further research on the civilizational dimensions of Shi'i thought in the contemporary era.

Declarations

Acknowledgment

The present article is derived from a doctoral dissertation. We hereby express our gratitude to the contributors who assisted with data collection.

Sponsor

According to the corresponding author, this research received no financial support.

Authors' Contribution to the Research

All authors contributed equally to the writing and preparation of this article.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest concerning the authorship or publication of this article.

خوانش تاریخی-تمدنی از نهضت عاشورا در اندیشه مرتضی مطهری و نقش آن در تحولات فرهنگی-اجتماعی ایران معاصر

عظیمه پاینده نجف آبادی ^۱، ابوالحسن فیاض انوش ^۲، علی اکبر جعفری ^۳

^۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: apayandeh31@yahoo.com

^۲. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: a.fayyaz@ltr.ui.ac.ir

^۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: a.jafari@ltr.ui.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با تأکید بر مطالعه اسناد و منابع کتابخانه‌ای، به بررسی خوانش تاریخی-تمدنی مرتضی مطهری از نهضت عاشورا و تأثیرات آن بر جریان‌های فرهنگی ایران معاصر می‌پردازد. پرسش محوری این است که مطهری با چه سازوکارهایی توانست در برابر قرائت‌های صرفاً عاطفی و تحریف‌شده از عاشورا، خوانشی مبتنی بر عقلانیت و مسئولیت اجتماعی ارائه دهد و این خوانش نوین چگونه به الگویی اثرگذار در تحولات فکری و فرهنگی جامعه ایرانی بدل شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تأکید وی بر ابعاد آگاهانه، اصلاح‌طلبانه و تمدن‌ساز واقعه عاشورا، این رویداد را به منبعی پویا و جهت‌دهنده تبدیل کرد. این چارچوب فکری، نقش به‌سزایی در بسیج فرهنگی و شکل‌دهی به گفتمان مسلط در دهه‌های منتهی به انقلاب اسلامی ایفا نمود و به تقویت هویت دینی و بازتعریف مسیر فرهنگی در ایران معاصر یاری رساند. این مطالعه، بر آن است تا گوشه‌ای از پیوند عمیق میان اندیشه دینی اصیل و تحولات فرهنگی جامعه ایران را روشن سازد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۳۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۰۱

کلیدواژه‌ها:

نهضت عاشورا،

مرتضی مطهری،

خوانش تاریخی-تمدنی،

تاریخ تشیع،

تحولات فرهنگی،

ایران معاصر.

استناد: پاینده نجف آبادی، عظیمه؛ فیاض انوش، ابوالحسن؛ جعفری، علی اکبر. (۱۴۰۵). خوانش تاریخی-تمدنی از نهضت عاشورا در اندیشه مرتضی مطهری و نقش

آن در تحولات فرهنگی-اجتماعی ایران معاصر. پژوهش‌نامه تاریخ تشیع، ۲ (۶)، ۳۵-۱۷. DOI: <http://doi.org/10.22034/jsh.2026.563452.1205>

© نویسندگان حق چاپ و حقوق کامل نشر را حفظ می‌کنند.

ناشر: انجمن ایرانی تاریخ اسلام.

DOI: <http://doi.org/10.22034/jsh.2026.563452.1205>

۱. مقدمه

نهضت عاشورا، به عنوان یک حادثه احیاگرانه سرنوشت ساز در تاریخ تشیع، همواره کانون تأملات تفسیری و تاریخی اندیشمندان مسلمان بوده است. این نهضت، فراتر از یک حادثه صرفاً احساسی، به مثابه الگوی کنشگری در حیات فکری و اجتماعی شیعیان عمل کرده است. در طول تاریخ، خوانش‌ها و قرائت‌های گوناگونی از عرفانی و عاطفی گرفته تا سیاسی و انقلابی از این حادثه ارائه شده که هر کدام، تاحدزیادی، بازتاب شرایط تاریخی، نیازهای اجتماعی و گفتمان‌های مسلط دوره خود بوده اند. تنوع این قرائت‌ها و پیامدهای اجتماعی آن، خود موضوعی اساسی برای پژوهش در حیطه تاریخ تشیع و سیر تحول اندیشه شیعی به شمار می‌رود. در این میان، خوانش ارائه شده توسط مرتضی مطهری، به عنوان یکی از منظومه سازان فکری تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران و احیاگر اندیشه ناب شیعی، جایگاهی ممتاز و نیازمند واکاوی تاریخی دقیق دارد. شهید مطهری با تشخیص انحراف تحریفی که در اثر عوام‌زدگی و برخی گرایش‌های غیرعقلانی، چهره اصلی عاشورا را به رویدادی صرفاً احساسی و غیرسیاسی تقلیل داده بود، کوشید تا با ارائه تحلیلی تاریخی، عقلانی و هدفمند، گوهر اصلی این نهضت را که مبتنی بر آگاهی، مسئولیت‌پذیری و هدفمندی برای اصلاح امت بود، احیا کند. با این حال، بر غم حجم مطالعات انجام شده درباره اندیشه‌های مطهری و نیز عاشوراپژوهی، بررسی نظام‌مند خوانش تاریخی-تمدنی او از عاشورا و تحلیل نقش این خوانش احیاگرانه به عنوان یک الگوی اثرگذار در تحولات فرهنگی و گفتمانی ایران معاصر، در مطالعات تاریخ تشیع مغفول مانده است. اغلب پژوهش‌های موجود، یا ناظر به جنبه‌های کلامی و اعتقادی عاشورا هستند، یا تأثیر مطهری را صرفاً در محدوده رخداد انقلاب اسلامی می‌سنجند، حال آنکه ابعاد فراتر و تأثیر فرهنگی-تمدنی این خوانش در بستر گسترده‌تر تاریخ فکری و فرهنگی ایران معاصر، نیاز به پژوهشی مستقل و تاریخ‌محور دارد. با این رویکرد با وجود تأثیرگذاری عمیق اندیشه مطهری بر گفتمان فرهنگی ایران معاصر و نیز اهمیت محوری عاشورا در حیات اجتماعی شیعیان، خوانش تمدنی وی از این واقعه تاکنون به مثابه یک "نظریه" یا "الگوی تمدنی" به صورت نظام‌مند تحلیل نشده است. بخشی از این غفلت ناشی از غلبه نگاه‌های صرفاً کلامی، عاطفی یا سیاسی-انقلابی به عاشورا در مطالعات پیشین بوده و بخشی نیز ناشی از نبود چارچوب مفهومی مناسب برای سنجش "تمدن‌گرایی" در یک خوانش دینی است. این مقاله در صدد است با ارائه چنین چارچوبی، این خلأ را مرتفع سازد. نوآوری این مقاله در سه جنبه خلاصه می‌شود. یکم، ارائه چارچوب تحلیلی تلفیقی «تاریخی-تمدنی» برای تحلیل اندیشه مطهری؛ دوم، گسترش دامنه مطالعه از کارکرد انقلابی به تأثیرات فرهنگی درازدامن در ایران معاصر و سوم، کشف ظرفیت‌های نظریه‌پردازی تمدنی در خوانش مطهری از عاشورا که در پژوهش‌های پیشین مغفول مانده است». پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که مؤلفه‌های کلیدی خوانش تاریخی-تمدنی مطهری از نهضت عاشورا کدام‌اند و این خوانش چگونه توانسته است بر روند تحولات فرهنگی و گفتمانی تاریخ معاصر ایران تأثیر بگذارد؟ در راستای این پرسش، پرسش‌های فرعی زیر نیز مد نظر است: نخست، مطهری با چه شاخصه‌ها و استدلال‌هایی در برابر تحریفات عاطفی رایج ایستاد و چه الگویی را به عنوان خوانش تاریخی-تمدنی عرضه کرد؟ دوم، مهم‌ترین وجوه تمدن ساز در این خوانش چیست؟ و سوم، این خوانش در شکل‌دهی و تقویت

گفتمان‌های فرهنگی ایران معاصر، به‌ویژه در دهه‌های حیاتی منتهی به انقلاب اسلامی و پس از آن، چه نقشی ایفا نمود؟ فرضیه پژوهش بر این است که مرتضی مطهری، با تشخیص انحراف ناشی از تحریفات احساسی و تقلیلی از ماهیت اصلی نهضت عاشورا، در پی احیای خوانش تاریخی-تمدنی اصیل از این نهضت برآمد. این خوانش احیا شده، با بازگرداندن اهداف بلند، عقلانی و تمدن ساز عاشورا به کانون توجه و الگوی کنش فرهنگی-اجتماعی در تاریخ معاصر ایران تبدیل شد و نقشی محوری در تقویت هویت فرهنگی شیعی، مقابله با گفتمان‌های انفعالی و جهت‌دهی به تحولات جامعه ایرانی ایفا کرد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تاریخی انجام شده و در گردآوری داده‌ها، عمدتاً بر منابع دست اول (آثار منتشر شده مرتضی مطهری) و نیز اسناد و پژوهش‌های معتبر با تاریخ فرهنگی و ایران معاصر تکیه دارد.

۲. پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌های انجام‌گرفته، تاکنون غالب پژوهش‌ها یا تک‌بعدی و یا بسیار کلی هستند و پژوهشی مستقل در رابطه با موضوع انجام نشده است. در این راستا، پیشینه پژوهش را می‌توان به سه دسته مطالعات تقسیم نمود: نخست: مطالعات مستقیم درباره مطهری و عاشورا به‌عنوان نمونه: باقی‌نصرآبادی (۱۳۸۱)، در کتاب «امام حسین (ع) از دیدگاه شهید مطهری»، صرفاً به جمع‌آوری سخنان و نوشته‌های مطهری در مورد عاشورا پرداخته است. میرزایی و ذوالفقاری (۱۳۹۳)، در «بررسی و تبیین انحرافات موجود در عزاداری‌های مذهبی از منظر استاد مطهری (مطالعه موردی: دستجات و عزاداری‌های شهر بیجار)»، با روش میدانی آنچنان که از عنوان مشخص است، فقط عزاداری شهر بیجار از نظر مطهری را بررسی نموده است. فولادی و کبیری (۱۳۹۸)، در کتاب «با بررسی تحلیلی پیشینه نهضت‌های متأثر از عاشورا و پیشینه عزاداری در طول تاریخ ایران»، به تفصیل تأثیرپذیری انقلاب اسلامی از عاشورا را بررسی نموده است و اشاره‌ای نیز و اندیشه‌های مطهری به صورت مختصر داشته است. نجاری (۱۳۹۹)، در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مقایسه‌ای نهضت امام حسین (ع) از دیدگاه استاد مطهری و علی شریعتی»، به بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های شریعتی و مطهری پرداخته است اما جنبه‌های تمدنی آن را تحلیل ننموده است. دوم: مطالعات درباره تمدن‌سازی در اندیشه اسلامی به‌عنوان نمونه «مریجی و فاضل قانع (۱۳۹۷)، در «سیر تحول نظریه تمدن در اندیشه معاصر مسلمین»، که آنچنان که از عنوان مشخص است، سیر نظریه تمدن در اندیشه معاصر مسلمین را بررسی نموده و از بین اندیشمندان مسلمان فقط به گفتمان امام خمینی پیرامون تمدن اشاره نموده و بررسی اندیشه مطهری پیرامون نقش عاشورا به‌عنوان الگوی تمدنی پرداخته است. دسته سوم تحقیقاتی است که عاشورا به‌عنوان الگوی اجتماعی تحلیل کرده‌اند که به رغم اهمیت این موضوع، خلاء مطالعاتی در این زمینه احساس می‌شود. با بررسی مطالعات انجام‌شده با این محور، می‌توان مقاله بابایی (۱۳۹۰)، «بررسی تاریخی انسجام و هویت اسلامی بعد از عاشورا»، در طول تاریخ پرداخته و البته دوران معاصر را مورد بررسی قرار نداده است. در این راستا، پژوهش حاضر در تلاش است خلاء مطالعاتی در این زمینه را پر کند.

بر اساس مرور نظام‌مند پیشینه، چهار تمایز اساسی پژوهش حاضر با مطالعات قبلی قابل شناسایی است. نخست، تمایز در چارچوب تحلیلی پژوهش‌های پیشین یا صرفاً به جنبه‌های کلامی-فقهی اندیشه مطهری

پرداخته‌اند (مانند باقی نصرآبادی، ۱۳۸۱؛ میرزایی و ذوالفقاری، ۱۳۹۳)، و یا در صورت توجه به عاشورا، رویکردی توصیفی-تاریخی داشته‌اند. بدون آنکه چارچوبی تحلیلی برای سنجش «تمدن‌گرایی» ارائه دهند (مانند فولادی و کبیری، ۱۳۹۸؛ نجاری، ۱۳۹۹). این مقاله برای نخستین بار تلفیق «خوانش تاریخی» و «خوانش تمدنی» را به‌عنوان چارچوبی تحلیلی برای بررسی اندیشه مطهری به‌کار می‌گیرد. دوم، تمایز در دامنه و دوره تاریخی بسیاری از مطالعات پیشین، تأثیر اندیشه مطهری را صرفاً به دهه انقلاب محدود کرده‌اند. این پژوهش، دوره گسترده‌تری (از دهه ۱۳۴۰ تا ایران معاصر) و حوزه تأثیر فرهنگی (فراتر از کارکرد صرفاً سیاسی یا بسیج‌گری) را پوشش می‌دهد. سوم، تمایز در روش‌شناسی برخلاف پژوهش‌هایی که صرفاً به بازخوانی متون مطهری بسنده کرده‌اند، این مقاله با روش تحلیل محتوای کیفی نظام‌مند و واکاوی سازوکارهای تأثیرگذاری (انتقال ایده به جامعه) به دنبال کشف لایه‌های پنهان خوانش تمدنی مطهری است. چهارم، تمایز در یافته‌ها این پژوهش نشان می‌دهد که خوانش مطهری از عاشورا ظرفیت نظریه‌پردازی در سطح تمدن را دارد و صرفاً یک تحلیل تاریخی یا یک بیانیه انقلابی نیست. این یافته، افق جدیدی را در مطهری‌پژوهی و عاشوراپژوهی می‌گشاید.

با بررسی نظام‌مند پژوهش‌های انجام‌شده در دو حوزه «اندیشه مرتضی مطهری» و «عاشوراپژوهی در ایران معاصر»، این خلأ آشکار می‌شود که تاکنون خوانش تمدنی مطهری از عاشورا به مثابه یک «نظریه» یا «الگوی تمدنی» مستقل، تحلیل و صورت‌بندی نشده است. به نظر می‌رسد چند عامل زمینه‌ساز این غفلت بوده باشد: نخست، غلبه رویکردهای کلامی-فقهی در مطالعات مطهری‌پژوهی که عمدتاً بر ابعاد اعتقادی و فردی تأکید داشته‌اند؛ دوم، تسلط نگاه انقلابی-سیاسی به عاشورا در دهه‌های نخست پس از انقلاب که بیشتر به کارکرد بسیج‌گری توجه داشته تا ظرفیت‌های تمدن‌ساز؛ سوم، عدم ارائه چارچوب مفهومی روشن برای سنجش «خوانش تمدنی» که پژوهش‌های پیشین را از ورود نظام‌مند به این عرصه بازداشته است. پژوهش حاضر در صدد است با ارائه چارچوبی مفهومی مبتنی بر تلفیق «خوانش تاریخی» و «خوانش تمدنی»، این خلأ را پر کرده و نشان دهد اندیشه مطهری ظرفیت نظریه‌پردازی در سطح تمدن را داراست.

براساس مرور نظام‌مند پیشینه، تمایز اساسی پژوهش حاضر با مطالعات قبلی در محورهای زیر قابل شناسایی است. نخست، تمایز در چارچوب تحلیلی - پژوهش‌های پیشین یا صرفاً به جنبه‌های کلامی-فقهی اندیشه مطهری پرداخته‌اند و یا در صورت توجه به عاشورا، رویکردی توصیفی-تاریخی داشته‌اند. بدون آنکه چارچوبی تحلیلی برای سنجش «تمدن‌گرایی» ارائه دهند. این مقاله برای نخستین بار تلفیق «خوانش تاریخی» و «خوانش تمدنی» را به‌عنوان چارچوبی تحلیلی برای بررسی اندیشه مطهری به‌کار می‌گیرد. دوم تمایز در دامنه و دوره تاریخی - بسیاری از مطالعات پیشین، تأثیر اندیشه مطهری را صرفاً به دهه انقلاب محدود کرده‌اند. این پژوهش، دوره گسترده‌تری (از دهه ۴۰ تا ایران معاصر) و حوزه تأثیر فرهنگی (فراتر از کارکرد صرفاً سیاسی یا بسیج‌گری) را پوشش می‌دهد. سوم، تمایز در روش‌شناسی، برخلاف پژوهش‌هایی که صرفاً به بازخوانی متون مطهری بسنده کرده‌اند، این مقاله با روش تحلیل محتوای کیفی نظام‌مند و واکاوی سازوکارهای تأثیرگذاری و انتقال ایده به جامعه، به دنبال کشف لایه‌های پنهان خوانش تمدنی مطهری است. چهارم، تمایز در یافته‌ها، این پژوهش نشان می‌دهد که خوانش مطهری از

عاشورا ظرفیت نظریه‌پردازی در سطح تمدن را دارد و صرفاً یک تحلیل تاریخی یا یک بیانیه انقلابی نیست. این یافته، افق جدیدی را در مطهری‌پژوهی و عاشوراپژوهی می‌گشاید.

۳. چارچوب نظری و مبانی مفهومی

۳-۱. خوانش تاریخی

در این پژوهش، خوانش تاریخی به رویکردی تحلیلی و انتقادی اطلاق می‌گردد که در بررسی یک حادثه تاریخی (مانند نهضت عاشورا) فراتر از گزارش‌گری صرف وقایع، به کشف و تبیین منطق درونی، علل، زمینه‌ها، پیامدها و معانی آن رویداد در بستر زمان‌مند خاص خود می‌پردازد. این خوانش، واقعه را نه به‌عنوان اسطوره‌ای منجمد که به‌مثابه پدیده‌ای پویا و اثرگذار در جریان تاریخ می‌نگرد. مؤلفه‌های کلیدی در پژوهش حاضر نخست توجه به زمینه‌سازی و علل تاریخی بود. جستجوی ریشه‌های فکری، اجتماعی، سیاسی که به وقوع حادثه انجامید. این مؤلفه، رویداد را محصول تصادف یا اراده‌ای مجرد نمی‌داند، بلکه آن را در شبکه‌ای از علل و شرایط قابل تحلیل می‌بیند. دوم، کشف پیوندهای علی و منطقی رویداد است. واکاوی این مسئله که کنش‌های اصلی شخصیت‌های حادثه مانند امام حسین (ع) براساس چه منطق، اصول و اهداف مشخصی صورت پذیرفت. این امر، خوانش تاریخی را از روایت‌های صرفاً توصیفی یا مبتنی بر جبر تاریخی متمایز می‌سازد. سوم، تمایز قائل شدن بین واقعیت تاریخی و روایت‌های متأخر است. خوانش تاریخی می‌کوشد با تکیه بر معتبرترین منابع و با روشی انتقادی، به فهمی هرچه نزدیکتر از اصل واقعه، دست یابد و آن را از لایه‌های تفسیری، اسطوره‌ای یا تحریف‌آمیزی که در ادوار بعد بر آن نشسته است، جدا کند. چهارم، درک رویداد در بستر ارزش‌ها و مفاهیم زمانه خود و پرهیز از قضاوت یا تحلیل واقعه با معیارهای ذهنی و ارزشی دوران‌های متأخر است. این مؤلفه تلاش می‌کند تا افق فکری و نظام ارزشی عصر وقوع حادثه را فهم کند (رک: کار، ۱۳۸۷، ص ۵۰).

۳-۲. خوانش تمدنی

بازتعریف یک رویداد تاریخی به‌مثابه الگویی برای بازسازی هویت جمعی و نوسازی نهادهای اجتماعی در جهت تحقق آرمان‌های کلان جامعه را خوانش تمدنی می‌گویند (ijtihadnet, 2025, p23). براین اساس، خوانش تمدنی، رویکردی است که یک رویداد تاریخی (مانند عاشورا) را نه به‌عنوان یک حادثه بسته و متعلق به گذشته که به‌مثابه یک منبع زنده معناساز، سرمایه نمادین و الگوی کنش می‌نگرد که توانایی تأثیرگذاری بر فرآیندهای کلان فرهنگی، اجتماعی و تمدنی یک جامعه را در ادوار مختلف دارد. هدف این خوانش، استخراج اصول، معانی و ارزش‌های جهان‌شمول و الهام‌بخش از دل یک واقعه خاص جاهلی تاریخی است تا بتواند جهت‌دهنده کنش جمعی، مبنای تولید فرهنگ و منبع هویت‌سازی در حال و آینده قرار گیرد (رک: مطهری، ۱۳۸۷، ص ۲۴). مؤلفه‌های کلیدی خوانش تمدنی نخست الگو سازی است. تبدیل واقعه به یک الگوی رفتاری و فکری برای فرد و جامعه مثل الگوی شهادت‌طلبی، اصلاح‌گری و مقاومت در برابر ظلم است. دوم، معنابخشی به تاریخ و زندگی است. ارائه چارچوبی برای تفسیر موقعیت‌های کنونی و دادن امید و جهت به جامعه در بحران‌ها است. سوم، تولید

و تقویت نمادها، شعائر و روایت‌هایی که انسجام و هویت جمعی ایجاد می‌کنند. چهارم، جهت‌دهی به کنش و تحول اجتماعی و تبدیل شدن به منبع مشروعیت و انگیزش برای حرکت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی می‌باشد (مطهری، ۱۳۶۱، ص ۲۸۹ و ۲۹۴).

براین اساس، خوانش تمدنی بدون پایه خوانش تاریخی معتبر دچار تحریف و ایدئولوژی‌زدگی می‌شود. تنها با فهم درست و عقلانی آنچه اتفاق افتاده (خوانش تاریخی) است که می‌توان الگوها و معانی پایدار (خوانش تمدنی) را به درستی استخراج کرد. اینجاست که مرتضی مطهری به عنوان کسی که این دورا با هم تلفیق کرد، آشکار می‌شود: او اول به تصحیح فهم تاریخی (مبارزه با تحریفات) پرداخت، سپس از دل آن، پروژه تمدنی احیای جامعه اسلامی را استنباط کرد.

۴. روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، بنیادی-تاریخی و از نظر ماهیت و روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-تحلیلی است. رویکرد حاکم بر مطالعه، تطبیقی-تاریخی است که امکان مقایسه خوانش مطهری از عاشورا را با خوانش‌های پیشین فراهم می‌سازد.

۴. تحلیل: معماری الگوی تمدنی عاشورا در اندیشه مطهری

۴-۱. مصالح اولیه الگو: پیش‌زمینه‌های فکری (ضرورت یک خوانش تمدنی نو از عاشورا در دهه‌های ۴۰ و ۵۰)

خوانش تمدنی مطهری در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، پاسخی به یک ضرورت فکری سه‌بعدی در ایران معاصر بود. در آستانه انقلاب، سه گفتمان مسلط از عاشورا (سنتی غیر سیاسی، حکومتی تقلیل‌گرا و انقلابی فاقد برنامه)، هیچ‌کدام قادر به ارائه الگویی برای تمدن‌آفرینی نبودند. این خلاء گفتمانی، بستر لازم برای ظهور پروژه مطهری فراهم کرد.

نخست، خوانش سنتی بود. این خوانش که ریشه در سنت دیرپای حوزه‌های علمیه داشت و تا دهه‌های ۴۰-۵۰ نیز تداوم یافته بود، شاخصه‌هایی آن را از دیگر خوانش‌ها مجزا می‌ساخت. تمرکز بر ابعاد عاطفی بود. این شاخصه، عاشورا را به مثابه یک تراژدی محض با تأکید بر صحنه‌های شهادت بازنمایی می‌نمود. همچنین غلبه نگرش فردی عاشورا را به ابزاری برای تزکیه نفس بدون دلالت‌های اجتماعی تبدیل نمود. فقدان پیوند با مسائل روز و جداسازی دین از سیاست نیز از دیگر شاخصه‌های این نوع خوانش بود (مستوفی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۲۷۷؛ جوزجانی، ۱۳۳۳، ج ۲، ص ۱۵۲-۱۵۴ و ۱۶۷).

دوم، خوانش حکومتی از عاشورا به عنوان عاشورای مشروعیت‌بخش و تقلیل یافته بود. این خوانش که توسط نهادهای قدرت برای تثبیت موقعیت سیاسی به کار می‌رفت، ویژگی‌های کلیدی داشت که آن را از دیگر خوانش‌ها جدا می‌کرد. این خوانش با تأکید بر جنبه‌های نمایشی و تشریفاتی عزاداری، از عاشورا تصویری نمادین ساخته و با تقلیل مفاهیم انقلابی و حذف یا کم‌رنگ کردن ابعاد اعتراضی و ظلم‌ستیزی عاشورا، بر اطاعت از حاکم به عنوان یکی از درس‌های عاشورا تأکید داشت. کنترل و نظارت نهادی و سازماندهی متمرکز مراسم عزاداری و تبدیل

عاشورا به ابزار مدیریت اجتماعی، از دیگر شاخصه‌های این نوع خوانش بود. این نوع خوانش، تأکید بر وحدت‌سازی بدون نقادی داشت و از عاشورا برای ایجاد انسجام صوری و پرهیز از هرگونه دلالت انتقادی نسبت به ساختار قدرت استفاده می‌نمود (ساکما، ص ۱۰۳۰-۱۶۰).

سوم، خوانش انقلابی، عاشورای شعارمحور و فاقد عمق تمدنی بود. این خوانش در دهه‌های ۴۰ و ۵۰، توسط برخی جریان‌های مبارز رواج داشت. تأکید افراطی بر بعد سیاسی و تقلیل عاشورا به سکوی اعتراض ضد حکومتی همچنین استفاده ابزاری از شعارهای عاشورایی برای اهداف سیاسی فوری از جمله شاخصه‌های آن بود. این خوانش، فاقد پشتوانه نظری نظام‌مند بود و عاطفه‌محوری و شعارزدگی بدون تبیین عقلی و فقهی، همچنین نداشتن چارچوب فکری منسجم برای دوران پسا انقلاب را می‌توان از ویژگی‌های این نوع خوانش دانست. تمرکز بر شکستن ساختارها بدون ارائه الگوی جایگزین و عدم توجه به عاشورا به عنوان الگویی برای حکمرانی و نظام‌سازی، سبب غفلت از ابعاد تمدنی توسط معتقدان به این نوع خوانش شد. نهایت اینکه، نادیده گرفتن ابعاد حکمت‌آمیز و آینده‌ساز قیام عاشورا و تفسیر یک بعدی از شهادت به عنوان فقط قربانی شدن، سبب شد تا رویکردی تقلیل‌گرایانه به مفاهیم عاشورایی ارائه کنند.

مجموع این تحولات تاریخی نشان می‌دهد که جامعه ایران در آستانه دهه ۱۳۴۰، با یک بحران معنایی در خوانش عاشورا روبه‌رو بود. این خلاء گفتمانی، بستر لازم را برای ظهور خوانش نوین مطهری که در واقع احیاء شده عاشورا با استناد به منابع معتبر تاریخی بود را فراهم نمود. مطهری برای جامعه‌ای ابعاد، آثار و پیامدهای نهضت عاشورا را تحلیل و بررسی می‌نمود که تحت تأثیر نفوذ شبه معنویت‌ها و همچنین روابط با غرب و شرق و تبعات نفوذ عرفی شدن یا دنیاگرایی دین از دوران قاجار به بعد، به رغم مواردی استثنا، دچار افکار دگرديسانه، انزواطلبانه و تقدس‌مآبانه شده بود (سمنانی، ۱۳۶۶، ص ۶۹؛ ملایی توانی، ۱۳۹۵، ص ۱۷).

۴-۲. سازه‌های اصلی الگو: گسست از چارچوب‌های پیشین و مؤلفه‌های خوانش تمدنی مطهری

تمدن اسلامی در اوج شکوفایی خود، به وضوح نشان داد که تعامل سازنده میان عقل و دین می‌تواند به پیشرفت‌های چشمگیر علمی و فرهنگی بینجامد (دهقانی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۲۸). در این راستا، خوانش مطهری را می‌توان چارچوب‌بندی احیای تمدنی عاشورا نام نهاد؛ پروژه‌ای که هدف نهایی آن، بسیج امت برای بازسازی یک تمدن اسلامی عدل‌محور بود. تحلیل آرای او نشان می‌دهد که وی عاشورا را به یک برنامه عمل اجتماعی بدل کرد. نوآوری او نه در تئوری پردازی محض که در قابلیت تبدیل مفاهیم به کنش جمعی بود که در بستر جامعه ایران به طور عینی تجلی یافت. مطهری در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ شمسی، به فعالیت‌های فکری و فرهنگی و خوانش انقلابی عاشورا پرداخت. این دوره، زمان تحولات سیاسی و اجتماعی در ایران بود که به انقلاب اسلامی منجر شد. در این زمان، جامعه ایران به چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی قرار داشت که نیازمند بازنگری بود. مطهری از محدود متفکرانی است که در مواجهه با گفتمان‌های متعدد، با بهره‌گیری از اجتهاد و با شناخت جامعه ایرانی و غربی، به نقد گفتمان‌هایی که هویت ایرانی-اسلامی را تخریب می‌نمودند، پرداخت. عاشورا و نقش آن در احیای هویت ایرانی-اسلامی یکی از مهم‌ترین ابعاد اندیشه مطهری بود.

تأکید مطهری بر روایت و منابع مستند و اصلی تاریخی عاشورا از مؤلفه‌های مهم خوانش تمدنی او بود. مطهری در مباحث متعدد و بر مبنای شناخت دقیق، عاشورا را روایات و خطبه‌های امام حسین (ع) و ائمه دانسته و تحلیل درست تاریخ و عاشورا از اول به آخر و عدم وارونه‌نمایی آن را از شاخصه‌های مهم روایتگری مطهری از عاشورا می‌داند. نکته‌ای که از دید بسیاری از راویان قبل از او پنهان مانده بود (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۲۵۲؛ اسفندیاری، ۱۳۹۵، ص ۴۶).

از نظر مطهری، "رشد اجتماعی"، "نظیر رشد فردی است." "اگر جوامع، تاریخ سراسر حماسه، عزت و عظمت خود را درست نشناسند و آن را با خرافه و افسانه مخلوط کنند؛ عظمت و روح حماسی و تمدنی آن را نابود می‌کنند. مطهری برای جامعه عصر خود روایت می‌نمود که حادثه‌ی کربلا هم در اثر "عدم رشد اجتماع و نگاه یک بعدی به آن، مسخ شده" و روح حماسی و افتخارش محو شده است (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۲۹۵-۲۹۸؛ مطهری، ۱۳۶۱، ص ۱۰۶-۱۱۱).

مطهری یکی از دلایل عدم رشد اجتماع را برگزاری مجالس عزاداری عاشورا بدون شناخت "ماهیت" و فلسفه "نهضت عاشورا" می‌داند. از نظر او، عاشورا برای "حفظ اسلام" و "احیای حق و حقیقت" بود. در این راستا، او تأکید می‌نمود که حتماً باید در مجالس عزاداری، ماهیت عاشورا روشن و مردم آگاه شوند. به تعبیری می‌توان این‌گونه تحلیل نمود که مطهری در تلاش بود، نظریه شهادت تکلیفی و عزادارسازی را در عاشورا نقد کند (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۵۳-۲۵۴ و ۲۶۱-۲۶۲؛ اسفندیاری، ۱۳۹۵، ص ۷۶). آن دسته از مجالس عزاداری که "با ساختن اصحاب، دشمنان یا فرزندان" برای امام حسین (ع) و تحریف حادثه عاشورا توسط مرثیه‌خوانان برای گریاندن بیشتر عزاداران، مکتب حسینی را به فراموشی سپرده‌اند، از نظر مطهری، سبب مسخ و عدم رشد جامعه هستند (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۹۰).

احیای مداحی‌های صحیح و عزاداری‌های بدون تحریف، از دیگر مباحث مهمی بود که مورد توجه مطهری بود و به مبلغان انتقال می‌داد. او با رویکردی انتقادی نسبت به شاعران و مداحانی که فقط به بخشی از مؤلفه‌های عاشورا، توجه و سبب تأثیرگذاری و شناخت محدود حادثه کربلا می‌شدند، تأکید می‌نمود، تازمانی که روایات و خطبه‌های امام حسین (ع)، امام سجاد (ع) و حضرت زینب (س) است، چرا راویان مقاتل به این موضوع مهم توجه نمی‌کنند. او خود نیز، تاریخ عاشورا را با استفاده از روایات معصومین (ع) و آیات، نقل و تأکید می‌نمود، در عاشورا آنچه اهمیت داشت، احیا و تجسم کامل دین اسلام با تمام جامعیتش بود (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۲۵۵-۲۵۱؛ مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۴۲).

مطهری، از طرفی منتقد مجالس عزاداری بدون بینش مکتب حسینی بود و از طرف دیگر، مراسم عزاداری امام حسین (ع) را زنده کننده مکتب اسلام می‌داند. مکتب عاشورایی را مکتب احیای عدالت، مبارزه با ظلم، فساد، فحشا، استعمار و مبارزه با هر نوع باطلی دانسته، اشک در آن مجلس را همراه با صداقت و آن را عزاداری واقعی می‌داند (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۹۰؛ مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۷۸).

مطهری از جمله رهبران فکری انقلاب اسلامی بود که با ارائه بحث ولایت و ولایت‌پذیری در عاشورا به خوانش تمدنی از این نهضت پرداخت. بررسی آراء و اندیشه‌های مطهری در این زمینه که در کتب مختلف از جمله اسلام و مقتضیات زمان، ده گفتار، عدل الهی، ختم نبوت، اجتهاد، حماسه حسینی و غیره منتشر شده، نشان‌دهنده آن است که مطهری در بررسی و تبیین مبحث ولایت‌پذیری که از مؤلفه‌های مهم عاشورا است؛ توجه ویژه‌ای داشته و نسبت آن را با پروژه تمدن‌سازی تعریف نمود. براساس نظریه ولایت فقیه که توسط آیت‌الله خمینی در نجف مطرح شده، او با الگوپذیری از عاشورا و فرهنگ اهل بیت در تلاش بود بحث ولایت‌پذیری و عدم پذیرش حاکمیت طاغوت را برای جامعه تشریح و تبیین کند (مطهری، ۱۳۶۶، ص ۱۴).

مطهری با بازتعریف مؤلفه احیاء دین، از مهمترین مؤلفه‌های عاشورا، نقش مهمی در خوانش تمدنی از آن داشت. احیا یعنی زنده کردن و احیاء دین یعنی اینکه "هرگاه در جامعه بدعت‌ها زیاد و به دنبال آن فتنه‌ها و گمراهی‌ها زیاد شد و مردم از دین خالص توحیدی فاصله و انزوای اجتماعی گزیدند، "برعکس" به دین لازم است که مردم را به این موضوع آگاه کند و در واقع دین متروک‌شده را احیا کند (انفال/ ۲۴؛ اردکانی، بی تا، ج ۱، ص ۱۹۹).

در این راستا، از نظر مطهری، امام حسین (ع) یک "مصلح" بود که با نهضت اصلاح‌گرانه و شهادت در راه خدا، حق را احیا و باطل را نابود نمود. مطهری، حرکت امام حسین (ع) را براساس این روایت ایشان تبیین می‌نمود که "آیا نمی‌بینید که به حق رفتار نمی‌شود و از باطل جلوگیری نمی‌شود؟ پس مؤمن در چنین راهی باید تن به شهادت در راه خدا بدهد" (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۵۵).

مطهری در موارد متعدد و به کرات، بحث احیاء دین را مطرح و در مورد عاشورا اشاره می‌نمود که این نهضت با احیای دین، آزادی، مبارزه با کفر و غیره به ارمغان آورده شد (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۲۴). مطهری با عملیاتی کردن یک گسست چارچوبی، تفسیر عاشورا را از شهادت به مثابه نقطه پایان به شهادت، به آغاز یک پروژه تمدنی انتقال داد. در این گذار، عزاداری منفعلانه به کنشگری آگاهانه و قیام تاریخی، به الگویی برای آینده سازی بدل شد. این گسست، امکان تبدیل عاشورا از یک سرمایه نمادین صرف به یک برنامه عملی را فراهم کرد.

بر خلاف نظر برخی پژوهشگران که مطهری را در زمره قائلان به نظریه شهادت سیاسی می‌دانند، مطهری قائل به جامعیت نهضت عاشورا بود که تبیین و مفهوم‌سازی شهید و شهادت از مقوله‌های مهمی بود که با نهضت عاشورا، نه تنها وسیله‌ای برای نهادینه‌سازی هدف نهضت عاشورا یعنی احیای دین اسلام شد، بلکه مؤلفه‌های مهمی از جمله ایثار، مقاومت، عزت و غیره نیز به وسیله آن بازتعریف شد. او نه تنها قائل به نظریه شهادت سیاسی محض نبود بلکه نظریه شهادت فدیهای و کشته شدن امام حسین (ع) برای بخشش گناهان امت را به شدت نقد می‌نمود و آن را با واقعیات تاریخی سازگار نمی‌دانست (اسفندیاری، ۱۳۹۵، ص ۱۳۸؛ مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۵۳-۲۵۴). براین اساس، مفهوم "شهادت" مورد توجه ویژه مطهری قرار گرفت. از نظر مطهری، واژه "شهید"، از آن جهت در بین

ملل متمدن ارزشمند و مقدس است که شهید برخلاف دیگران برای خودش و "منیت" خودش، قدم بر نمی‌دارد، بلکه "از خودیت خود برای دیگران" بیرون می‌آید (مطهری، ۱۳۶۱، ص ۷۴).

از نظر مطهری، "شهید برای احیای جامعه می‌سوزد"، "خونش به زمین نمی‌ریزد و هدر نمی‌رود، بلکه هر قطره‌اش به صدها قطره و هزارها قطره، بلکه به دریایی از خون تبدیل می‌شود، به پیکر اجتماع وارد شده و باعث احیای جامعه می‌شود. به خاطر همین است که شهید حماسه‌ساز است. چون خون شهید در راه خدا ریخته می‌شود" (مطهری، ۱۳۶۱، ص ۱۰۱-۱۰۲).

از نظر مطهری، نهضت عاشورا با خون نوشته شد، لذا حماسه ساز شد، خون‌ها را به جوش آورد، هیچ وقت خونش پاک نشد و به همه فهماند، قیام خونین، مؤثرترین انقلاب‌هاست؛ چون با خلوص، صداقت، عمق تصمیم و اندیشه، در راه خدا و احیای اسلام ریخته شد (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۶۱-۳۶۲ و ۳۲۴). از نظر مطهری، حماسه خونینی همچون عاشورا، به این دلیل سبب‌ساز جنبش‌ها می‌شود که "غیرت، حمیت، شجاعت و سلحشوری را تحریک می‌کند، بدن را بر حرارت، چابک و چالاک می‌کند و در واقع، انقلاب، ثوره و حس مقاومت در مقابل ستمگر ایجاد می‌کند. او "امام حسین (ع) را سوره بی‌نظیری "از نظر اخلاقی و اجتماعی" در اسلام می‌دانست که با "برانگیختن احساسات تمدن‌سازی، انقلابی و حماسی، شخصیت مؤثر و "حماسه اسلامی را زنده کرد" (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۲۴-۳۲۳).

مطهری با تبدیل ظلم ستیزی عاشورا به یک تکلیف اجتماعی، به بسیج نیروهای مذهبی انجامید. این خوانش، به‌طور ملموس، به شعارهای انقلابی متجلی شد که فضای انقلابی را در خیابان‌های ایران دگرگون ساخت. ارتقای هدف عاشورا از شهادت به برپایی حکومت عدل، یک چارچوب راه‌حل ساز ارائه داد. این تغییر چارچوب، عاشورا را از یک الگوی فردی به یک الگوی جمعی و تمدن ساز ارتقاء داد. او عاشورا را نه تنها یک واقعه تاریخی، بلکه یک درس بزرگ اخلاقی و فلسفی می‌داند. او بر این باور است که عاشورا نماد مبارزه با ظلم و دفاع از حق است، مطهری مبحثی فلسفی، کلامی، اعتقادی، اجتماعی و سیاسی تحت عنوان عدل الهی را مطرح و آن را در قالب یک اثر منتشر نموده و مفصل پیرامون بحث عدل و رویارویی آن در مقابل ظلم صحبت نمود؛ او از درس‌های مهم عاشورا، ایثار، مبارزه با ظلم و ستم و فراتر از آن، دفاع از ستمدیدگان و امام حسین (ع) را احیاگر مبارزه با ظلم و ستم می‌دانست (مطهری، ۱۳۵۲؛ مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۴۱، ۳۱۸، ۳۲۴).

صداقت و مبارزه با نفاق، از دیگر شاخصه‌های نظام نبوی بود که با نهضت عاشورا، احیاء شد. شکستن پرده دروغ، نفاق، دورویی، جبرگرایی و تقدس‌مابی دشمن، توسط امام حسین (ع) و بعد از ایشان، حضرت زینب (س) و امام سجاد (ع) در عاشورا و تأثیرگذاری آن بر جنبش‌های بعد از خود، از نظر مطهری چنان اهمیت داشت که سخنرانی‌های زیادی در مورد آن نمود، به‌طوری‌که بخشی از آن در کتاب "نفاق و منافق از دیدگاه شهید آیت‌الله مطهری" منتشر گردیده است (آشیان و سلامی، ۱۳۹۲؛ مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۵۴-۳۵۵).

تبدیل امر به معروف و نهی از منکر، به استراتژی مبارزه سیستماتیک، سبب ایجاد شبکه‌های اجتماعی غیررسمی حول مساجد و حسینیه‌ها انجامید. حسینیه ارشاد تحت مدیریت مطهری، به عنوان یک کارگاه عملیاتی سازی این

خوانش، فضای لازم را برای عملی شدن این ایده تبدیل نمود. مطهری، این مؤلفه را از وجوه مهم نهضت عمیق و چندجانبه کربلا را می‌دانست و روی آن تأکید زیادی نموده و آن را به عنوان استراتژی مبارزه تمدنی عاشورا برجسته کرد (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۳۷ و ۱۳۲-۱۳۴؛ مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۸۷). او تأکید می‌نمود که با تبلور جامعیت اسلام در کربلا، حماسه، خلوص، توحید، عرفان، شهامت، شجاعت، محبت نسبت به دوست و دشمن، اندرز، اخلاق، مرآت، ایثار، مساوات اسلامی، برابری و برادری و آزادگی (شاخصه‌های حکومت فاضله نبوی) همه با هم در عاشورا نمایان شد (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۲۶۱-۲۶۰؛ مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۲۴).

۴-۳. نقشه راه الگو: پیوند انقلاب اسلامی و تمدن نوین اسلامی در خوانش تمدنی مطهری

از دیگر مولفه‌های علمی تمدنی حکومت شیعی، عدالت گسترده است، که در بطن حکومت اسلامی نمایان است (هاشمی نیا و نقیب، ۱۴۰۴، ص ۶۴). براساس خوانش مرتضی مطهری، تحقق پروژه تمدنی نه به عنوان یک پدیده دفعی، بلکه در قالب یک فرآیند تاریخی سه مرحله‌ای، قابل تحقق است که عاشورا به عنوان الگوی کامل این سیر تلقی می‌گردد. نخست، مرحله بنیان‌گذاری و بازتعریف نمادها و الگوهای بنیادین است. در این مرحله، مفاهیم کلیدی دینی از حیطة فردی به عرصه اجتماعی انتقال می‌یابد. مطهری در تبیین این مرحله، عاشورا را از رویداد تاریخی به نماد همیشة زنده عدالت‌خواهی تبدیل کرد. بازتعریف عدالت به عنوان "پایه حکومت"، توسط مطهری، مستقیماً در شعارنویسی‌های دیواری سال‌های ۱۳۵۶-۱۳۵۷ متجلی شد (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۲۹۸-۲۹۵؛ مطهری، ۱۳۶۱، ب، ص ۱۰۶-۱۱۱).

دوم، مرحله نهادسازی و تحول در ساختارهای اجتماعی است. مطهری در این مرحله، بر ضرورت تبدیل مفاهیم به نهادهای کارآمد تأکید نمود. شبکه سازی بین نهادهای دینی و مراکز علمی-اجتماعی، مکانیسم تحقق این مرحله است. سوم، مرحله تمدن‌آفرینی و نهادینه سازی ارزش‌ها و تعالی جامعه است. این مرحله، اوج فرآیند تمدن‌سازی است که در آن ارزش‌ها در قوانین، ساختارها و روابط اجتماعی نهادینه می‌شوند (اهوازی، ۱۳۹۵، ص ۱۳۹-۱۳۸؛ مطهری، ۱۳۶۱ الف، ۷ ص).

نتیجه این‌که، مطهری با ترسیم این سیر سه‌گانه، عاشورا را به عنوان الگویی کامل برای گذار از انقلاب به تمدن معرفی نمود. به باور او، قیام امام حسین (ع)، خود نمونه‌ای عینی از این فرآیند بود. آغاز با بازتعریف مفاهیم (بنیان‌گذاری)، سپس تشکیل شبکه یاران (نهادسازی) و در نهایت ارائه الگویی ماندگار برای تاریخ (تمدن‌آفرینی) بود.

۴-۴. آزمایش الگو در میدان جامعه: پیامدهای عینی و ساز و کارهای تاثیرگذاری خوانش تمدنی مطهری

مطهری با درک اهمیت تولید و توزیع محتوا، خوانش انقلابی خود از عاشورا را از طریق دو کانال اصلی در جامعه نشر داد. نخست، مکتوب سازی بود که مصداق این امر "حماسه حسینی" و "قیام و انقلاب مهدی" است.

دوم، شفاهی سازی که نوارهای صوتی سخنرانی‌های او به صورت غیر رسمی تکثیر و حتی به دورترین شهرها می‌رسید.

بررسی اسناد و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که تأثیرگذاری خوانش مطهری در گروه سه مکانیسم کلیدی بود که در جدول (۱) تبیین شده‌اند.

جدول ۱- مکانیسم‌های تبدیل خوانش مطهری به کنش جمعی

مکانیسم	نمود عینی در جامعه
شبکه‌سازی	تبدیل مساجد به کارگاه‌های گفتمان‌سازی
تولید محتوا	انتشار کتاب و نوارهای سخنرانی
همترازی چارچوبی	ایجاد زبان مشترک بین گروه‌های مختلف

تعامل این سه مکانیسم، فضای اجتماعی ایران را به گونه‌ای دگرگون ساخت که عا شورای مطهری توانست از حوزه گفتمان نظری به عرصه کنش عملی انتقال یابد. به عنوان نمونه، توزیع نوارهای سخنرانی مطهری تنها یک فعالیت فرهنگی نبود بلکه سیستم توزیع غیر متمرکز آن که از مساجد شروع شد و به روستاها می‌رسید، دقیقاً الگویی از سازماندهی اجتماعی بود که بعدها در انقلاب تکرار شد (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۵۹/۲/۲۰، ص ۱۲).

خوانش مطهری با ایجاد یک مای انقلابی نوین در تقابل با آن‌ها رژیم پهلوی و گفتمان غرب‌گرا، به بازتعریف هویت اجتماعی مردم ایران حول محور عاشورا انجامید. این فرآیند هویت‌سازی را می‌توان در قالب همترازی چارچوبی بین ارزش‌های شیعی و آرمان‌های انقلابی تحلیل کرد. حال، این مسئله مطرح می‌شود که مطهری چگونه با بازتعریف عاشورا در قالب یک گفتمان تمدنی-انقلابی به شکل‌دهی فضای اجتماعی ایران و بسیج نیروهای انقلابی در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ پرداخت.

مکتب عا شورایی امام حسین (ع) از نظر مطهری، مکتب مبارزه با افکار دگرپس‌ساز، انزواطلبانه، تقدس‌مآبانه، مارکسیستی، هر نوع باطل و مکتب احیای فطرت الهی انسان بود (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۴۱-۱۴۲ و ۱۶۰). مطهری بدون انکار شخصیت، قومیت و فرهنگ جوامع از نظر اسلام، به این موضوع مهم نیز تأکید می‌نمود که "جامعه وسیله‌ای است که فطرت نوعی انسان برای وصول به کمال نهایی خود انتخاب کرده" و سرانجام تمامی جوامع، تمدن‌ها و فرهنگ‌ها، نهایتاً با پیمودن مسیر یگانه و متحدال‌شکل به مقام انسانیت و تکامل یافته می‌رسند (مطهری، بی‌تاج، ج ۲، ص ۵۳-۶۴).

از نظر مطهری، با نهضت عاشورا، روح ملی، غیرت اجتماعی، استقلال فکری و شخصیت معنوی مسلمانان زنده شد و زمانی مراسم عزاداری واقعی انجام می‌شود که حس وابستگی و تعلق به غیر تبدیل به حس غرور ملی، استقلال دینی و فکری شود. مطهری با این رویکرد، کتاب شهید جاوید را که تنها به بررسی یک بعد از نهضت چند بعدی عاشورا می‌پردازد، مورد نقد قرار داد (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۲۵ و ۳۲۹).

لازمه احیای هویت ایرانی-اسلامی با الگوپذیری از عاشورا (۱۳۵۷-۱۳۴۱)، احیای تفکر دینی بود. مطهری در بحثی جداگانه تحت همین عنوان، بحث نیاز به مصلح و احیای تفکر دینی در جوامع را تشریح و با الگوگیری از عاشورا در هر دوره‌ای در ایجاد فضای انقلابی کشور نقش مهمی را ایفا نمود (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۰۰-۱۰۱).

شخصیت فطری انسان‌ها از نظر مطهری، دارای حد و مرز و اسیر جبر طبیعت نیست؛ او همه آن‌ها را با همه برادر می‌داند. براین اساس، ارزش الهی و انسانی در انسان اصالت داشته و در این راستا، انسان خواهان ارزش‌های متعالی انسانی است. او با تحلیل تأکید می‌نمود که اگر چه در صدر اسلام پدیده‌ای به نام استعمار به مفهوم ملتی ملت دیگر را در خدمت خودش قرار دهد وجود نداشته و استعمار پدیده‌ای نوظهور است، اما مبارزه با این پدیده جدید، در کادر اصولی اسلامی وجود دارد. از نظر مطهری، مبارزه با ظلم در صدر برنامه‌های اسلام، نشان‌دهنده ارزش‌گذاری اسلام به حق و حقوق ملت‌ها و جوامع است (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۷؛ مطهری، ۱۳۶۱، ص ۵۲-۵۳).

مطهری تعبیر و تفسیر قرآن از تاریخ را همین موضوع اتکای انسان به ارزش‌های الهی و تاریخ را سراسر نبرد بین حق و باطل می‌داند. در این راستا بود که الگوپذیری از عاشورا نیز که نبرد بین حق و باطل در دوره‌ای از تاریخ بود در جامعه‌شناسی تاریخی مطهری مفهوم پیدا نمود. براساس این تحلیل، در اسلام حد و مرزی بین قومیت‌های مختلف وجود ندارد و دفاع از مظلومان فلسطینی، عراقی و ترکستانی، کشمیری و غیره، با دفاع از مظلومان ایرانی فرقی نداشته و در همه حال باید از مظلوم دفاع و با ظالم مبارزه نمود (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۷۷).

مطهری در سخنرانی‌های خود در ایام محرم، با ذکر ظلم‌ها و فجایع یهود و اسرائیل، وظیفه هر واعظی را افشاگری همین ظلم‌ها دانسته و تأکید می‌نمود، با توجه به آموزه‌های اسلام، سنت حضرت محمد (ص) و ائمه از جمله امام حسین (ع)، موضوعی که وظیفه و مسئولیت هر عزادار حسینی است، توجه به مسئله فلسطین و فجایع اسرائیل است. او با توجه به روایات و خطابه‌های امام حسین (ع)، تأکید می‌نمود که شعار هر مسلمان و پیرو امام حسین (ع) در هر دوره‌ای باید مبارزه با "شمر" زمان خود (اسرائیل، شخص یا قومی دیگر) باشد (مطهری، ۱۳۶۱ ب، ص ۲۷۱-۲۷۲).

از مهمترین تلاش‌های مطهری که نقش مهمی در جلب نخبگان و عامه مردم و نهایتاً تأثیرگذاری شکل‌دهی به فضای انقلابی ایران در دهه ۴۰ و ۵۰ داشت؛ بازخوانی مفاهیم عاشورایی برای جامعه ایرانی بود؛ در جامعه‌ای که از رشد اجتماعی برخوردار نباشد؛ مفاهیمی چون ایثار، شهادت، جهاد، ظلم ستیزی، انقلاب، مبارزه با کفر، انتظار و غیره، نا شناخته است در این راستا، مطهری با خوانش تمدن ساز و احیا شده از عاشورا، عزاداری‌های شیعی را از حوزه شبیه‌سازی به عرصه بازآفرینی منتقل نموده و در نهادینه کردن این مفاهیم و ایجاد فضای انقلابی ایران تلاش‌های بسیاری نمود. این تحول را می‌توان از سینه‌زنی منفعلانه در فضای بسته حسینی‌ها، به تظاهرات فعالانه در فضای خیابان‌های ایران مشاهده نمود. برای نمونه، تظاهرات تا سوعا و عاشورا ۱۳۵۷ که با شعارهای انقلابی همراه بود، نمونه عینی این بازآفرینی بود که در آن مبارزان خود با الگوپذیری از امام حسین (ع) مبارزه با یزید زمان و به نفی حکومت پهلوی پرداختند (رک: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶، ص ۱۰۳-۱۰۴).

مطهری با الگوپذیری از عاشورا در تفسیر حدیث "مداد العلماء افضل من دماء الشهداء" می‌گفت: آن‌چه الهام بخش امروز ما است آن قلم‌ها نیست، آن جانبازی‌های تاریخی و آن خون‌های به زمین ریخته و آن سرگذشت‌های نورانی است. پیام اسلام را جهادها، هجرت‌ها، فداکاری‌ها، جانبازی‌ها به جهان رسانده‌است. با این رویکرد، مطهری شهادت را از یک فعل انفعالی به یک کنش آگاهانه تغییر داد (مطهری، ۱۳۵۷، ج ۳، ص ۳۴۱).

بازتعریف شهادت به‌عنوان اوج آگاهی، نسل جوان تحصیل کرده را که در جستجوی معنایی فراتر از مبارزات مارکسیستی بود، به سوی گفتمان عاشورا جذب کرد. این امر، در تغییر ترکیب جمعیتی هیئت‌های مذهبی و ورود دانشجویان به عرصه خطابه و شعارنویسی مذهبی، به‌وضوح قابل مشاهده بود. مصداق این نمونه، تحصیل‌کردگان دانشگاهی، علی شریعتی بود که تحت تأثیر خوانش مطهری، مفهوم شهادت را در فرهنگ شیعی برای دانشجویان بازتعریف نموده و در محافل دانشجویی داخل و خارج از کشور مقبولیت یافت (شریعتی، ۱۳۹۲، ص ۱۶).

یکی از مسائل مهم اجتماعی دوره مورد بحث، از طرفی واردکردن زنان به عرصه اجتماع به‌عنوان عنصری مصرفی و عامل اشائه فساد توسط حکومت پهلوی و از طرف دیگر، انزوا و کناره‌گیری شماری دیگر زنان، از عرصه اجتماع به اسم دین و مذهب بود. مطهری با الگوپذیری از عاشورا، به آسیب‌شناسی این موضوع مهم اجتماعی هم پرداخت. او با طرح این مسئله که نهضت عاشورا "مذکر-مونث" بود، به اهمیت نقش "مرد در مدار خودش" و "زن در مدار خودش" در عاشورا اشاره می‌نمود (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۵۰).

در این راستا، مطهری مساجد و حسینیه‌ها را در این بازه تاریخی، از فضا‌های عبادی به کارگاه‌های فعال گفتمان‌سازی تبدیل نمود. این مکان‌ها با میزبانی خطبا و روشن‌فکران مذهبی، به آزمایشگاه‌های زنده برای تولید، تکثیر و توزیع خوانش انقلابی از عاشورا بدل گشتند. برای نمونه، حسینیه ارشاد تحت مدیریت مطهری، نه فقط یک مکان سخنرانی که یک کارگاه فکری تمام عیار بود و در آن، گفتمان عاشورای انقلابی، ساخته، پرداخته و سپس به بدنه جامعه تزریق می‌شد. سه ضلع مثلث بسیج اجتماعی در اثر این خوانش انقلابی روحانیون، دانشجویان و بازاریان بودند. در این راستا، مردم عامه و طلاب به‌دلیل تعلق مذهبی جذب محافل و خوانش انقلابی مطهری شدند اما روشنفکران و دانشجویانی بودند که به‌دلیل تفکرات مارکسیستی و غربی و از خودبیگانگی تمایلی به مذهب و شعائر مذهبی نداشتند. مطهری در راستای جذب این قشر جامعه از علی شریعتی که متفکر روشنفکر دینی بود، دعوت نمود تا برای سخنرانی به حسینیه ارشاد برود. شریعتی نیز با سخنرانی‌های مذهبی خود از جمله خوانش انقلابی از عاشورا، نقش مهمی در جذب جوانان و شکل‌دهی فضای انقلابی در میان آن‌ها داشت (شریعت‌رضوی، ۱۳۷۴، ص ۱۴۵-۱۴۷).

دستاورد محوری خوانش مطهری، ایجاد وحدت در عمل بین این نیروهای به ظاهر ناهمگن بود. این گفتمان با ارائه یک چارچوب اصلی مشترک (عاشورای انقلابی)، از طریق فرآیند هم‌ترازی چارچوبی توانست شکاف سنت-مدرنیته را بین روحانیون و دانشجویان پل بزند و فاصله مسجد-بازار را کاهش دهد. برای نمونه، همکاری سه‌گانه روحانیون (در تئوری‌پردازی)، بازاریان (در تأمین منابع) و دانشجویان در سازماندهی تظاهرات عاشورای ۱۳۵۷، نمونه‌ای عینی از این وحدت عمل بود.

۵. دلالت‌های خوانش تمدنی مطهری برای ایران معاصر

اگرچه خوانش مطهری در بستر مبارزه با رژیم پهلوی شکل گرفت، اما وجوه تمدنی آن، ظرفیتی پایدار برای مواجهه با چالش‌های جامعه امروز ایران در خود دارد. این ظرفیت را می‌توان در چند محور کلیدی بازشناسی کرد. از طرفی، مطهری با ارائه تصویری از اسلام به مثابه یک تمدن زنده و پیشرو، نه مجموعه‌ای از احکام منجمد، می‌تواند پاسخی به این پرسش باشد که ما که هستیم و چه می‌خواهیم بسازیم؟. تأکید مطهری بر عقلانیت و اجتهاد پویا در کنار پایبندی به اصول، الگویی برای خروج از بن‌بست تقلید کورکورانه یا طرد سنت ارائه می‌دهد. از طرف دیگر، مفهوم عدالت به عنوان محور عاشورا در خوانش مطهری، امروز می‌تواند به چارچوبی برای نقد ساختارهای ناعادلانه اقتصادی و اجتماعی بدل شود. این خوانش، عدالت خواهی را از سطح شعارهای احساسی به یک پروژه عقلانی و نظام‌مند ارتقاء می‌دهد و ابزاری مفهومی برای مقابله با پدیده‌هایی مانند فساد ساختاری و نابرابری فراهم می‌آورد. سوم اینکه، در فضای به ظاهر پوچ و بی‌معنای جهان مدرن که فردگرایی افراطی ترویجی را ترویج می‌کند، بازتعریف شهادت به عنوان اوج آگاهی و مسئولیت‌پذیری و نه ناامیدی می‌تواند پادزهری برای پوچ‌انگاری باشد. این نگاه، به زندگی فردی و اجتماعی معنا می‌بخشد و کنشگری برای آرمانی بزرگتر از خود را توجیه می‌کند. چهارم این‌که، در شرایطی که استعمار کلاسیک جای خود را به اشکال پیچیده‌تر سلطه فرهنگی، اقتصادی و رسانه‌ای داده است، خوانش مطهری از عاشورا به عنوان نماد مقاومت آگاهانه در برابر هرگونه ظلم، می‌تواند الهام‌بخش مدلی از مقاومت تمدنی باشد؛ بلکه در برابر انحطاط درونی و تسلیم در برابر فرهنگ مسلط جهانی نیز ایستادگی کند. بنابراین، میراث فکری مطهری را نمی‌بایست صرفاً متعلق به تاریخ اندیشه‌ها دانست. خوانش تمدنی او از عاشورا، به دلیل ماهیت پویا و مسئله‌محورش، کماکان می‌تواند به عنوان یک چهارچوب زنده برای فهم مسائل امروز ایران و یافتن راه‌حل‌هایی ریشه‌دار در فرهنگ بومی، اما گشوده به افق‌های جهانی، به کار گرفته شود. این، همان جنبه ماندگار و آینده‌ساز پروژه فکری مطهری است. وی با پیوند زدن مفاهیم عاشورا به مبانی کلامی، فقهی و فلسفه اجتماعی در پی آن بود تا از این نهضت، الگویی برای حکمرانی عادلانه، مسئولیت اجتماعی و نوسازی نهادها استخراج کند. بررسی نظام‌مند خوانش مطهری نشان می‌دهد که او عاشورا را در قالب یک پروژه تمدنی بازتعریف نمود. جدول زیر (جدول ۲)، به طور فشرده مؤلفه‌های کلیدی این خوانش و کارکرد تمدنی هر یک را نشان می‌دهد.

جدول ۲- واکاوی مؤلفه‌های خوانش تمدنی مطهری از عاشورا و کارکردهای آن

مؤلفه کلیدی	تبیین و کارکرد تمدنی
عدالت به مثابه بنیان نظم تمدنی	تأکید بر عدالت به عنوان هدف اصلی قیام کارکرد تمدنی: تبدیل عدالت از فضیلت فردی به پایه مشروعیت برای نظام سیاسی-تمدنی.
شهادت به مثابه سرمایه نمادین	بازتعریف شهادت به عنوان انتخاب آگاهانه رکورد تمدنی: تبدیل شهادت به سرمایه‌ای برای تداوم و پایداری آرمان تمدنی.
امر به معروف و نهی از منکر به مثابه سازوکار نظارتی	تبدیل این فرضیه به استراتژی مبارزه سیستماتیک کارکرد تمدنی: طراحی ساز و کار نظارتی درونی برای حفظ سلامت جامعه در گذار به تمدن.

مجموع این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که خوانش مطهری از عا شورا، پا سخی ساختاریافته به چالش‌های بنیادین تمدن مدرن از بحران معنا و فرد گرایی افراطی تا نابرابری ساختاری بود. از این منظر، خوانش مطهری از عا شورا تنها یک روایت تاریخی نبود، بلکه طرحی اولیه برای انسان تمدن ساز و نظام اجتماعی عادلانه به شمار می‌رفت که می‌توانست مبنای نظری برای گذار از انقلاب به تمدن باشد.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با کاربرست نظریه چارچوب‌بندی، به واکاوی نقش مرتضی مطهری در بازتعریف نهضت عاشورا و تبدیل آن به موتور محرک انقلاب اسلامی پرداخت. یافته‌ها به وضوح نشان می‌دهد که مطهری، با فعال‌سازی مساجد و حسینیه‌ها و تبدیل آن‌ها به کارگاه‌های گفتمان سازی، عا شورا را از حادثه‌ای تاریخی با چارچوب مسلط سوگ و مصیبت خارج کرد و آن را در چارچوبی جدید با مؤلفه‌های مبارزه تمدنی، مسئولیت اجتماعی و احیای حکومت عدل قرار داد. مطهری با بهره‌گیری از سه سازوکار اصلی چارچوب‌بندی یعنی تشخیص مسئله ظلم حاکم و سکوت مردم، ارائه راه حل قیام به مثابه امر به معروف و نهی از منکر و الگویی برای مبارزه و انگیزه‌شی (معنابخشی به شهادت و تکلیف گرایی)، موفق شد همترازی چارچوبی عمیقی بین ارزش‌های شیعی و آرمان گرایی انقلابی ایجاد کند. این چارچوب نوین، به نسلی از جوانان که در جستجوی هویتی مستقل از گفتمان حاکم پهلوی بودند، "زبان"، "معنا" و الگوی عمل بخشید. تأثیر این خوانش را می‌توان در تبدیل فضای اجتماعی ایران به عرصه‌ای برای بسیج مردم و کنشگری انقلابی مشاهده کرد. در این راستا، مطهری نقش مهمی در احیای عا شورا و تمدن ساز، مقابله با انحطاط جامعه ایران و تأثیرگذاری بر فضای انقلابی ایران در بین سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۴۲ داشت.

۷. پیشنهادها

براساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهادهای زیر در دو سطح پژوهشی و کاربردی ارائه می‌گردد:

الف) پیشنهادهای پژوهشی

۱. **تطبیق الگو:** بررسی امکان تطبیق الگوی سه مرحله‌ای تمدن سازی مطهری (بنیان گذاری، نهاد سازی و تمدن آفرینی) بر دیگر نهضت‌های اصلاحی تاریخ اسلام.
۲. **مطالعه مقایسه‌ای:** انجام پژوهش مقایسه‌ای میان خوانش تمدنی مطهری و خوانش انقلابی شریعتی از عاشورا و تأثیر متفاوت آن‌ها در سپهر عمومی ایران.
۳. **تحلیل گفتمان:** واکاوی بازتاب‌های خوانش مطهری در ادبیات و هنر متعهد دهه‌های ۴۰ و ۵۰.

ب) پیشنهادهای کاربردی

۱. **بازخوانی آموزشی:** بازخوانی و روزآمد سازی کتاب حماسه حسینی مطهری برای ارائه در قالب متون آموزشی به نسل جوان با زبان و مثال‌های معاصر.

۲. الگوسازی رسانه‌ای: استفاده از چارچوب خوانش تمدنی مطهری در تولید محتوای رسانه‌ای (فیلم، مستند، پویانمایی) برای تبیین عاشورا به عنوان یک الگوی زندگی ساز.
۳. نهادسازی فرهنگی: الهام‌گیری از مکانیسم تبدیل مساجد به کارگاه‌های گفتمان‌سازی برای تقویت نقش نهادهای مذهبی در حل مسائل اجتماعی معاصر.

منابع

*قرآن کریم

- ساکما، شماره ۱۰۳۰۰۳-۴۱۶۰
- آشیان، زهرا، سلامی، فرشته، نفاق و منافق از دیدگاه آیت‌الله شهید مطهری. تهران: صدرا، ۱۳۹۲.
- اسفندیاری، محمد، عاشوراشناسی: پژوهشی درباره هدف امام حسین (ع). تهران: نی، ۱۳۹۵، ج ۲.
- الاردکانی، محمدعلی، تحفه الاولیاء (ترجمه اصول کافی). ج ۱، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
- اهوای، عبدالرزاق، یاران امام خمینی مردان تاریخ. تهران: اطلاعات، ۱۳۹۵.
- باقی‌نصرآبادی، امام حسین (ع) از دیدگاه شهید مطهری. تهران: انتشارات سپهر اندیشه، ۱۳۸۱.
- خمینی، سید روح‌الله، کشف اسرار. بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
- جوزجانی، بو عمرو منہاج‌الدین عثمان بن سراج‌الدین محمد، ابن منہاج‌الدین عثمان معروف به قاضی منہاج سراج، طبقات ناصری. ج ۲، لاهور، پنجاب، بی‌تا.
- سمنانی، علاءالدوله، چهل مجلس. تحریر: امیر اقبال‌شاه بن سابق سجستانی، تهران: بی‌نا، بی‌تا.
- شریعت‌رضوی، پوران، طرحی از یک زندگی. بی‌جا، چاپخش، ۱۳۷۴، ج ۲.
- شریعتی، علی، فاطمه فاطمه است. تهران: انتشارات چاپخش و بنیاد فرهنگی دکتر علی شریعتی، ۱۳۹۲، ج ۲۹.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون، دولت و جامعه در ایران. مترجم: حسن افشار، تهران: مرکز، ۱۳۸۰، ج ۲.
- کار، ادوارد هالت، تاریخ چیست؟ مترجم: حسن کامشاد، تهران: خوارزمی، ۱۳۸۷، ج ششم.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی، خاطرات و مبارزات شهید محلاتی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶.
- _____، شریعتی به روایت اسناد ساواک، ج ۱ و ۲، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸.
- مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه. ج ۱، تهران: زوار، ۱۳۸۸، ج ۶.
- مطهری، مرتضی، عدل الهی. تهران: حکمت، ۱۳۵۲، ج ۲.
- _____، قیام و انقلاب مهدی. تهران: انتشارات اسلامی به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۱ (ب).
- _____، حماسه حسینی. ج ۱، تهران: صدرا، ۱۳۶۱ (ب)، ج ۱.
- _____، اسلام و مقتضیات زمان. ج ۱، تهران: صدرا، ۱۳۶۶، ج ۳.
- _____، حماسه حسینی. ج ۳، تهران: صدرا، ۱۳۷۵، ج ۲۱.
- _____، ده گفتار. تهران: صدرا، ۱۳۸۵، ج ۲۲.
- _____، خدمات متقابل اسلام و ایران. تهران: صدرا، ۱۳۸۷، ج ۳۶.
- ملکی، خلیل، خاطرات سیاسی خلیل ملکی، با مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۸، ج ۲.
- ملایی‌توانی، علیرضا، از کاوه تا کسروی (تأمل درباره دین و نقد باورهای دینی ایرانی ها). تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۵.
- هاشمی‌رفسنجانی، علی‌اکبر، خاطرات دوران مبارزه. زیر نظر محسن هاشمی، ج ۱، تهران: بی‌نا، ۱۳۷۶.

- _____، کارنامه و خاطرات هاشمی‌رفسنجانی سال ۱۳۱۳-۱۳۵۷. به اهتمام محسن هاشمی، ج ۱، تهران: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۳.
- بابایی، حبیب‌الله، بررسی تاریخی انسجام و هویت اسلامی بعد از عاشورا. فصلنامه تاریخ اسلام، سال ۱۲، شماره ۴۷، ۱۳۹۷.
- محمد میرزایی، حسن، ذوالفقاری ابوالفضل، بررسی و تبیین انحرافات موجود در عزاداری‌های مذهبی از منظر استاد مطهری (مطالعه موردی شهرستان بیجار). مجله نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، پاییز و زمستان، شماره ۷، ۱۳۹۳.
- دهقانی، محمد، جلال‌وند، مهدی، عبدالملکی، کریم، کارکردهای تعامل عقل و دین در احیای تمدن اسلامی. نشریه علمی علم و تمدن در اسلام، شماره ۲۴، ۱۴۰۴.
- مریچی، شمس‌الدین، فاضل‌قانع، حمید، سیر تحول نظریه تمدن در اندیشه معاصر مسلمین. مجله مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، دوره ۲، شماره ۳، ۱۳۹۷.
- هاشمی‌نیا، اعظم، نقیب، سیدمحمد، واکاوی مؤلفه‌های علمی تمدن شیعی در قرآن. دانشگاه اصفهان، فصلنامه علمی قرآن، فرهنگ و تمدن، ۱۴۰۴.
- نجاری، سجاد، بررسی مقایسه‌ای نهضت امام حسین (ع) از دیدگاه استاد مطهری و دکتر علی شریعتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سمنان، پردیس علوم انسانی، ۱۳۹۹.
- روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۵۹/۲/۲۰، ش: ۱۰۵۸۶، س: ۳۷، ص: ۱۲.
- Jtihadnet- ۱۴۰۴/۷/۲۳، خوانش تمدنی غدیر و رفتار تمدنی حضرت امیر (ع).

References

- *The Holy Quran
- Ashian, Z., & Fereshteh S. (2013). *Hypocrisy and the Hypocrite from the Perspective of the Martyr Ayatollah Motahhari*. Tehran: Sadra. **(In Persian)**
- Al-Ardakāni, M. *Tuḥfat al-Awliyā'* (Translation of *Uṣūl al-Kāfi*), Vol. 1. [Place of publication not listed]: [Publisher not listed], [Date not listed]. **(In Persian)**
- Ahvazi, A. (2016). *Companions of Imam Khomeini: Men of History*. Tehran: Ettela'at. **(In Persian)**
- Babaei, H. (2018). *A Historical Analysis of Cohesion and Islamic Identity After Ashura*. Quarterly Journal of the History of Islam, Vol. 12, No. 47. **(In Persian)**
- Baghi Nasr-Abadi. (2002). *Imam Hussein (AS) from the Perspective of Martyr Motahhari*. Tehran: Sepehr Andisheh Publications. **(In Persian)**
- Carr, Edward Hallett, *What Is History?*, translated by Hassan Kamshad, Tehran: Kharazmi, 1387 [2008], 6th ed. **(In Persian)**
- Dehghani, M., Jalalvand, M., & Abdolmaleki, K. (2025). *The Functions of the Interaction Between Reason and Religion in Reviving Islamic Civilization*. Scientific Journal of Science and Civilization in Islam, No. 24, 2025. **(In Persian)**
- Esfandiari, M. (2016). *Ashura Studies: A Research on the Objective of Imam Hussein (AS)*. Tehran: Ney. **(In Persian)**
- Hashemi Rafsanjani, A. (1997). *Memoirs of the Struggle Era (under the supervision of Mohsen Hashemi)*. Vol. 1. Tehran: [n.p.]. **(In Persian)**
- _____. (2014). *The Record and Memoirs of Hashemi Rafsanjani (1934–1979) (edited by Mohsen Hashemi)*. Vol. 1. Tehran: Ma'aref Publishing Office. **(In Persian)**
- Hashemi-Nia, A., & Naghib., S.M. (2025). *An Analysis of the Scientific Components of Shi'a Civilization in the Quran*. University of Isfahan, Scientific Quarterly. The Quran, Culture, and Civilization. **(In Persian)**
- Islamic Revolution Documents Center, *Memoirs and Struggles of Martyr Mahallati*, Tehran: Islamic Revolution Documents Center, 1997. **(In Persian)**
- _____, *Shariati as Depicted in SAVAK Documents*, Vols. 1 & 2, Tehran: Islamic Revolution Documents Center, 2009. **(In Persian)**

- Ijtihadnet, 1404/7/23 [October 14, 2025]. "A Civilizational Reading of Ghadir and the Civilizational Conduct of the Commander of the Faithful (AS). **(In Persian)**
- Juzjani, A. (known as Qazi Minhaj Siraj). *Tabaqat-i Nasiri*. Vol. 2. Lahore, Punjab: [Publisher not listed], [Date not listed]. **(In Persian)**
- Jomhour-e Eslami* Newspaper, 20/2/1359 [May 10, 1980], Issue No. 10586, Year 37, p. 12. **(In Persian)**
- Khomeini, S.R. *Kashf-e Asrar [The Discovery of Secrets]*. [Place of publication not listed]: [Publisher not listed], [Date not listed]. **(In Persian)**
- Katouzian, M. (2001). *State and Society in Iran*. translated by Hassan Afshar, Tehran: Markaz. **(In Persian)**
- Mostowfi, A. (2009). *The Story of My Life, or the Social and Administrative History of the Qajar Era*. Vol. 1, Tehran: Zavvar. **(In Persian)**
- Motahhari, M. (1973). *Divine Justice*. Tehran: Hekmat. **(In Persian)**
- _____. (1982). *The Uprising and Revolution of the Mahdi*. Tehran: Islamic Publications (affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom), 1361 [1982] (b). **(In Persian)**
- _____. (1982). *The Epic of Husayn*. Vol. 1, Tehran: Sadra. **(In Persian)**
- _____. (1987). *Islam and the Requirements of the Times*. Vol. 1, Tehran: Sadra. **(In Persian)**
- _____. (1996). *The Epic of Husayn*. Vol. 3, Tehran: Sadra. **(In Persian)**
- _____. (2006). *Ten Lectures*. Tehran: Sadra. **(In Persian)**
- _____. (2008). *The Mutual Services of Islam and Iran*. Tehran, Sadra. **(In Persian)**
- Maleki, K. (1989). *The Political Memoirs of Khalil Maleki*. with an introduction by Mohammad Ali Homayoun Katouzian, Tehran, Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. **(In Persian)**
- Mollaei Tavani, A. (2016). *From Kaveh to Kasravi: Reflections on Religion and the Critique of Religious Beliefs Among Iranians*. Tehran: Research Institute for the History of Islam. **(In Persian)**
- Mohammad-Mirzaei, H., & Zolfaghari, A. (2014). *Examining and Explaining Deviations in Religious Mourning Rituals from the Perspective of Professor Motahhari (A Case Study of Bijar County)*. Journal of Social Theories of Muslim Thinkers, Autumn and Winter, No. 7, 2014. **(In Persian)**
- Mariji, Sh., & Fazel Ghane., H. (2018). *The Evolution of the Theory of Civilization in Contemporary Muslim Thought*. Journal of Cultural and Social Studies of the Seminary, Vol. 2, No. 3. **(In Persian)**
- Najjari, S. (2010). *A Comparative Study of Imam Hussein's (AS) Movement from the Perspectives of Professor Motahhari and Dr. Ali Shariati**. Master's Thesis, Department of Theology and Islamic Studies, Semnan University (Humanities Campus). **(In Persian)**
- Semnani, A. *Chehel Majles [Forty Sessions]*. Transcribed by: Amir Iqbal-Shah ibn Sabiq Sijistani. Tehran: [Publisher not listed], [Date not listed]. **(In Persian)**
- Shariat-Razavi, P. (1995). *Tarhi az Yek Zendegi [A Sketch of a Life]*. [Place of publication not listed]: Chapakhsh. **(In Persian)**
- SAKMA, No. 103003-4160. **(In Persian)**
- Shariati, A. (2013). *Fatemeh Is Fatemeh*. Tehran: Chapakhsh Publications and Dr. Ali Shariati Cultural Foundation. **(In Persian)**